

НАРИСИ З ІСТОРІЇ РОЗРОБКИ ОСНОВНИХ ЗАСАД СУДОВОЇ ВЛАДИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (до 150-річчя судової реформи 1864 р.)

SKETCHES OF HISTORY OF DEVELOPMENT OF THE BASIC PRINCIPLES OF JUDICIAL AUTHORITY IN THE RUSSIAN EMPIRE (to the 150 anniversary of judicial reform 1864)

Серета О. В.,

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У статті відтворено процес реформування судової влади Російської імперії на різних етапах її історії. Проаналізовано основні зміни в судовострої та судочинстві напередодні судової реформи 1864 р. Показано розвиток основних засад судової влади, їх еволюцію під впливом європейських і власних національних традицій.

Ключові слова: судова реформа 1864 р., принципи судової влади, судова система.

В статье раскрыт процесс реформирования судебной власти Российской империи на различных этапах ее истории. Проанализированы главные изменения в судостроении и судопроизводстве накануне судебной реформы 1864 г. Показаны развитие главных начал судебной власти, их эволюция под влиянием европейских и собственных национальных традиций.

Ключевые слова: судебная реформа 1864 г., принципы судебной власти, судебная система.

In article process of reforming of judicial authority of the Russian Empire at various stages of its history is opened. The main changes in judicial system and legal proceedings on the eve of judicial reform 1864 are analyzed. It is shown development of the main beginnings of judicial authority, their evolution under the influence of the European and own national traditions.

Key words: judicial reform of 1864, principles of judicial authority, judicial system.

В Україні триває пошук механізмів вдосконалення судової влади. Їх ефективність залежить від послідовності та єдності засад державної політики з різних питань судочинства. Відтак дослідження історичного досвіду підготовки судової реформи 1864 р. дозволить визначити чинники, які впливають на становлення моделі судової влади.

Процес розробки основних засад судової влади Російської імперії показаний вітчизняними науковцями фрагментарно в контексті дослідження розвитку окремих судових інститутів: мирових судів (Д. Шигаль), присяжних засідателів (С. Іваницький, О. Серета, Н. Тернавська, О. Сидорчук), станових представників (О. Серета), судових приставів (Н. Степенко). Відтак існує потреба у комплексному дослідженні заходів державної влади, які вплинули на модель судової влади в Російській імперії.

На ранніх етапах державного будівництва здійснення судової влади належало до виключних повноважень глави держави та його представників на місцях. На шлях судових реформ першим став Петро I. У 1713 р. він здійснив спробу відокремлення судової влади від адміністрації, запровадивши інститути судових уповноважених при губернаторах: ландратів і ландріхтерів. За своїм статусом вони нагадували дворян з судних справ, які в давнину знаходилися при воеводах великих міст. Ці заходи, підкреслив Ф. Дмитрієв, були лише покращенням старого порядку [3, с. 448]. В 1719 р. Петро I провів реформу місцевих судів за зразком шведської судової системи. Ланку місцевих судів склали Вищий надвірний суд, Провінційний надвірний суд та Нижній городовий суд. Апеляційною інстанцією відносно цих установ стала Юстиц-колегія, до якої перейшли справи Помісного, Розшукового, Земського і судних приказів. Функції верховної касаційної інстанції було покладено на Сенат [3, с. 446-451]. На думку М. О. Колоколова, саме за правління Петра I в Росії зроблено першу спробу побудови власної судової системи [5, с. 170]. Однак повного відділення судової влади від адміністративної так і не відбулося. Петро I обмежився винятково впорядкуванням приказної судової системи XVII ст. З його смертю ідея самостійної судової влади не розглядалася. Катерина I скасувала у 1727 р. обласні судові інстанції та надвірні суди. Вся

повнота судової влади була передана губернаторам, воеводами та їх канцеляріям.

До судових реформ повернулася Катерина II. Імператриця підтримувала європейські інститути адвокатури, суду присяжних, гласності та усності судочинства, однак обмежилася лише зовнішньою перебудовою судової системи. За німецьким зразком запроваджувалися станові загальні і особливі суди. Для дворян створювався верхній земський і повітові суди, для міського стану – губернські і міські магістрати (або ратуші) з словесними судами, для державних селян – верхні і нижні розправи. Вони отримали колегіальну організацію і виборний склад засідателів за становою ознакою. Проте їх затвердження залежало повністю від губернатора. Третньою інстанцією для місцевих судів були палати цивільного і кримінального суду. Склад палат формувалася за призначенням глави держави або сенату. Вищим судовим органом залишався Сенат [11, с. 165-166]. Катерина II прагнула побудувати незалежну судову систему. «Учреждение для управления губерний» 1775 р. проголосило, що «главнокомандующий не есть судья, а оберегатель государственного интереса» (ст. 82, 85). Однак це гасло мало декларативний характер. Фактично губернатор користувався широкими повноваженнями: 1) втручався в судочинство і примушував суди до швидкого вирішення справ; 2) зупиняв виконання судових рішень за підозрою в їх неправосудності; 3) визначав міру покарання; 4) викликав палату цивільного і кримінального суду для узгодження справ з губернським правлінням. Таким чином, Катерина II надала судовим установам чітку структуру, станову організацію, проте залишила їх у повному підпорядкуванні губернських правлінь.

Множинність судових інстанцій, відсутність чітких меж в їх юрисдикції, тривалість і дороговизна судочинства не влаштовували Павла I, який прагнув централізації державного управління. У зв'язку з цим у 1796 р. він прийняв рішення про ліквідацію верхніх і нижніх розправ, губернських магістратів, а також совісних судів. З 1800 р. їх замінили ратгаузи або городські правління, які наділяли адміністративно-поліцейськими, фінансово-господарськими і судовими функціями щодо міського населення. Нижчою ланкою стали повітові магістрати і ратуші, ви-

щою залишився Сенат. У 1796 р. були ліквідовані палати кримінального і цивільного суду. Таким чином, відбулося укрупнення судових інстанцій та злиття їх з адміністративним апаратом.

Судова політика Олександра I спрямовувалася на відновлення і модернізацію судових установ, заснованих Катериною II. Вона характеризувалася посиленням ролі суспільства у здійсненні правосуддя через інститут виборних засідателів. До розгляду справ у повітових судах залучалося по 2 виборні засідателі від дворян і селян, залежно від станової належності сторін. На рівні палат інтереси суспільства представляли дворяни.

Реформування судової влади стало пріоритетним напрямом державної політики за правління Миколи I. Причину неефективності судової влади він вбачав у неточному законодавстві та відсутності службової дисципліни серед суддів. За таких умов Микола I здійснив систематизацію законодавства – видано «*Полное собрание законов Российской империи*» за 1649-1825 рр. та «*Свод законов Российской империи*»; посилив контроль за судьями зі сторони губернаторів і Міністерства юстиції; створив систему підготовки судових кадрів на базі спеціалізованого навчального закладу – Училища правознавства [5, с. 196-199].

Протягом XVIII-на початку XIX ст. відбувалися винятково зовнішні зміни у структурі судової системи. Реформи. Водночас суд в Російській імперії залишався «приказним», бюрократичним, безгласним, інквізиційним і поліцейським, зберігав свою залежність від адміністрації [11, с. 178] та потопав у хабарництві. Прогресивні погляди вчених і державних службовців щодо розподілу влади і утвердження самостійного, гласного суду залишилися не реалізованими. Показовими у цьому аспекті є погляди М. Сперанського. У праці «*Записка об устройстве судебных и правительственных учреждений в России*» 1803 р. він визначив основні умови ефективною моделі судової влади: 1) незалежність; 2) здійснення правосуддя єдиним порядком; 3) формування складу суду з чиновників, які призначалися імператором, та виборних членів суду на зразок англійських присяжних чи російських засідателів [9, с. 162]; 4) підготовка «добрих» суддів [9, с. 192].

Значним імпульсом до реформування судової влади стала підготовка селянської реформи. Відміна кріпосного права і звільнення селян з-під юрисдикції поміщиків вимагала модернізації суду та судочинства. У зв'язку з цим голова Другого відділення Державної канцелярії граф Д. Блудов подав у 1857 р. на розгляд Державної ради проект Статуту цивільного судочинства. Він передбачав скорочення судових інстанцій, запровадження змагальності та покращення судових кадрів. Відтоді оточення Олександра II розділилося на дві групи: консерваторів і радикалів. Перші бажали лише часткових змін у цивільному судочинстві, заперечували доцільність запровадження буржуазних принципів судочинства: усності, гласності, безпосередності, рівності сторін, адвокатури і суду присяжних. Радикали виступали за комплексне реформування суду та судочинства з огляду на європейський досвід. Однак протягом 1857-1860 рр. Олександр II залишався обережним та притримувався думки, що «мы еще не довольно зрелы для введения у нас гласности» [10, с. 157]. Тому обговорення питання доцільності суду присяжних, гласності та адвокатури було суворо заборонено. Основою для обговорення судової реформи стала «*Всеподанейшая докладная записка по вопросу о проекте судопроизводства в России*» Д. Блудова, яка відображала доктрину поступового розвитку законодавства. Ситуація змінилася з відміною кріпосного права 1861 р., що викликала необхідність відходу від «блудівських» проектів та радикального реформування судової влади.

Олександр II у жовтні 1861 р. поставив завдання підготувати загальну записку про все те, що «могло быть признано относящимся к главным, основным началам пред-

положений для устройства судебной части в Империи» [7, с. 656]. Її зміст мав охоплювати всі питання судустрою, кримінального і цивільного судочинства, а також заходи для переходу від існуючого порядку до нового. Розробку проекту цієї записки було покладено на Державну канцелярію під керівництвом гр. Д. Блудова. Разом з тим за наказом імператора для виконання цього завдання були залучені «особо вызванные юристи» під керівництвом статс-секретаря державної ради С. Зарудного. До її складу увійшли М. Буцковський, К. Победоносцев, А. Плавський, М. Стояновський, Д. Ровінський та інші. Залучення представників «права» поряд з чиновниками, свідчило про те, що в офіційних колах юридична наука і право зроби́ли серйозне завоювання [2, с. 41]. «Юристи» отримали дозвіл імператора на повну свободу дій для визначення основних засад судочинства Російської імперії, безспірна перевага яких визнана наукою і досвідом європейських держав [7, с. 662]. Вони підготували записки про: 1) основні засади цивільного судочинства; 2) основні засади кримінального судочинства; 3) основні засади судустрою; 4) особливі кримінальні провадження; 5) перехідні заходи від чинного порядку судочинства до нового; 6) число і штати нових судових установ. Записки містили загальні судження про предмет судової реформи та склали проект програми реформування судового відомства.

У ході роботи велися дискусії з різних питань судустрою. По-перше, предметом спору стала доцільність визнання окружних судів апеляційною інстанцією на рішення мирових суддів; виділення мирового провадження із загального судового. По-друге, мали місце протилежні погляди щодо кількості інстанцій. З одного боку, пропонували встановити лише дві інстанції – окружний суд і обласну палату, а судові департаменти сенату реорганізувати у верховний касаційний суд. З іншого – зберегти три інстанції (окружні суди, обласні палати і судові департаменти сенату), а також заснувати особливі касаційні департаменти сенату. У сфері кримінального судочинства Державна рада звернула увагу на доцільність надання права адміністративній владі призначати покарання на власний розсуд, у випадку якщо вони не пов'язані з позбавленням чи обмеженням прав і привілей. Окремим предметом дискусії стало питання можливості повторного притягнення до відповідальності виправданого чи покараного за рішенням суду за той самий злочин. Крім того, на порядок денний було винесено проблему інстанційності суду присяжних засідателів: заснування при оружних судах або і при обласних палатах. Визначаючи механізм функціонування цього інституту, члени присутствія обговорювали порядок добору присяжних засідателів та обов'язок суду зменшити покарання підсудному за їх клопотанням. Ряд дискусій виникли довкола запровадження особливого порядку провадження у справах про духовні, службові та політичні злочини [7, с. 665-660].

Ці записки, після затвердження 29 вересня 1862 р. Олександром II, склали головний програмний документ судової реформи – «*Основные положения преобразования судебной части в России*» (далі – «*Основные положения*») [8].

«*Основные положения*» закріпили принципи самостійності і незалежності судової влади. Перш за все проголошувалося повне відділення судової влади від виконавчої, адміністративної і законодавчої (ст. 1). Для його реалізації запроваджувалися наступні механізми 1) судова влада належала мировим судьям та їх з'їздам, окружним судам, судовим палатам і Сенату (як верховному касаційному суду) (Ч. I, ст. 2); 2) здійснення слідства у кримінальних справах судовими слідчими (Ч. I, ст. 7); 3) виконання судових рішень і виклик до суду судовими приставами (Ч. I, п. 3 ст. 9); 4) скасовувалось право поліції приймати і розслідувати безспірні справи у цивільному провадженні (Ч. III, ст. 10). Таким чином, у сфері судочинства губернатори звільнялися від обов'язків переглядати і затверджувати судові

рішення. Функція адміністративної влади обмежувалась участю в попередженні і зупиненні злочинів та проступків (Ч. II, ст. 1). Для забезпечення незалежності судової влади «Основные положения» проголосили незмінність суддів та встановлення матеріальних гарантій. Члени судових місць не могли бути звільнені чи переведені без їх згоди, а також усуненні з посад не інакше як за рішенням суду. Справи про службові проступки суддів розглядалися в особливому дисциплінарному провадженні вищою судовою установою (Ч. I, ст. 131). За вчинення злочинів всі судді притягувалися до відповідальності постановами касаційних департаментів сенату (Ч. I, ст. 135).

«Основные положения» закріпили *повноту судової влади* за судами при розгляді всіх цивільних і кримінальних справ (Ч. II, ст. 5, Ч. III, ст. 11). Визначено, що вся судова влада з розгляду кримінальних справ і постановлення вироків належала судам без будь-якої участі адміністративної влади. Ніхто не міг бути підданий покаранню за злочин чи проступок, підсудних судам, не інакше як за рішенням відповідного суду (Ч. II, ст. 1.).

Важливим кроком на шляху реформування судової системи стало наслідування принципу *верховенства права і законності*. Всі суди зобов'язувалися вирішувати справи «по точному разуму существующих законов»; заборонялося зупиняти судовий розгляд через неповноту, неясність, відсутність чи протиріччя законів. За порушення цього правила винні підлягали відповідальності як за відмову у правосудді (Ч. II, ст. 12, Ч. III, ст. 12). У тому числі призначення покарання судьями засновувалося на точному дотриманні чинних законів (Ч. II, ст. 28, 75).

«Основные положения» закріпили *принцип рівності перед судом* всіх підданих Російської імперії через скасування станових судових установ (Ч. I, ст. 22). Мирові суди і загальні суди (окружні і судові палати) розглядали справи, учасниками яких були представники всіх станів (Ч. I, ст. 22). Крім того, розподіл підсудності за станами скасовувався (Ч. II, ст. 17). Однак професор Рішельєвського ліцею Одеської губернії Богдановський одним з перших звернув увагу на проблему місця селянського волосного суду в новій судовій системі імперії. Він підкреслив, що ці суди вирішували справу за звичаями і правилами, прийнятими в селянському побуті, а тому їх не можна було замінити новими судами [4, с. 214]. Адже останні діяли виключно на підставі закону.

Прогресивність і демократичність судової реформи підкреслила реалізація *принципу гуманізму* через запровадженням системних заходів у галузі кримінального судочинства: пом'якшення покарання, звільнення від відповідальності. Мирові судді наділялися правом зменшувати покарання на одну чи дві ступені, якщо злочин або проступок були вчинені вперше (Ч. II, ст. 28). У тому числі мировому судді заборонялося позбавляти всіх прав і привілей засудженого до ув'язнення в робочому домі (Ч. II, ст. 29). З іншої сторони, загальні суди мали право при наявності обставин, що пом'якшують вину підсудного, пом'якшити покарання на один чи два ступеня. Якщо в законі не було передбачено нижчого ступеню, то здійснювався перехід до найближчого роду покарань. «Основные положения» наділяли суд правом клопотати перед імператором про помилування, якщо підсудний був достойний монаршого милосердя (Ч. II, ст. 75). При розгляді кримінальних справ за участю присяжних засідателів передбачалися додаткові заходи. Якщо присяжні засідателі надавали суду клопотання про «снихождение» підсудного, то суд зобов'язувався зменшити підсудному покарання на одну ступінь, а у випадку виявлення пом'якшувальних обставин – на дві (Ч. II, ст. 90, 95).

Юрисдикція мирового судді, з'їздів мирових суддів, окружного суду і судової палати визначалася особливими округами, при визначенні яких бралася до уваги простір місцевості, кількість населення, число місцевих судових

справ і зручність шляхів сполучення (ч. 1 ст. 3). Крім того, засідання окружного суду у кримінальних справах могли бути виїзними (Ч. I, ст. 25). «Основные положения» враховували також інтереси малозабезпечених верств населення. Провадження мирового судді звільнили від вживання гербового паперу і будь-яких зборів (Ч. II, ст. 5). Отже, умовами *доступності правосуддя* була територіальна наближеність установ і відсутність матеріальних перешкод для звернення до суду.

Принцип компетентності реалізовувався через визначення: порядку утворення суду, його юрисдикції і підсудності, а також професійної здатності суддів вирішувати справу. «Основные положения» передбачали здійснення судової влади мировими судьями, їх з'їздами; загальними судами – окружні і судові палати. Вищим органом судового контролю був Сенат як касаційна інстанція. Ці органи мали різний порядок утворення, добору суддівського корпусу, юрисдикцію та підсудність.

Посада мирового судді засновувалася в повітах і містах, які разом складали мировий округ. Територіальною одиницею останнього були мирові дільниці, що не співпадали з адміністративно-територіальним поділом губернії. В кожному мировому окрузі могло бути декілька мирових суддів, з яких одні іменувалися дільничними, а інші почесними. Вони обиралися всім населенням на три роки і затверджувалися у своєму званні першим департаментом Сенату (Ч. I, ст. 13). На цю посаду могли бути обрані тільки місцеві жителі, що досягли 25 років; мали атестат про вищу або середню освіту або досвід роботи по судовому відомству не менше 3 років; володіли нерухомістю (Ч. I, ст. 14). До підсудності мирових суддів пропонували віднести розгляд цивільних і кримінальних справ: 1) меншої важливості, за які законом передбачено лише догани, зауваження; грошові стягнення до 300 руб; арешт до 3 міс. У тому числі мирові судді повинні були займатися охороною спадщини, введенням у володіння та опікуномством (Ч. I, ст. 11, Ч. II, ст. 19). Валківський повітовий суддя Харківської губернії Костира звернув увагу на широкий обсяг підсудності мирового судді. Він пропонував його обмежити винятково сферою судової влади, хоча б на перший термін. Цю ідею підтримав Пирятинський повітовий суддя Полтавської губернії Богданович. Він відзначив, що таке навантаження робило мирову юстицію не ефективною [4, с. 62, с. 76]. «Основные положения» на з'їзді мирових суддів поклали обов'язок остаточного вирішення справ, що підлягали мировому розгляду (Ч. I, ст. 21).

Таким чином, мирові судді та їх з'їзди становили окрему незалежну ланку судових органів, максимально наближену до місцевого населення [12, с. 32]. Мирові судді виступали як перша інстанція, з'їзди – касаційною. Юрисдикція мирових суддів поширювалася на територію відповідної дільниці, а мирового з'їзду – на територію всього округу.

Окружні суди засновувалися як колегіальні органи у складі голови і членів суду, що призначалися імператором за поданням міністра юстиції (Ч. I, ст. 23). «Основные положения» закріпили лише одну альтернативну умову призначення їх членів – наявність юридичної освіти або доведення своєю службою знань по судовому відомству. Окружні суди були уповноважені розглядати справи про злочини і проступки, які не належали до підсудності мирових суддів не менше, ніж трьома членами суду (Ч. I ст. 24, Ч. II, ст. 21). Крім того, для вирішення важливих кримінальних справ до постійного складу суду приєднувалися тимчасові присяжні засідателі з числа місцевих жителів, які відповідали спеціальним вимогам та пройшли відповідну процедуру добору.

Судові палати «Основные положения» визначали як суд першої та апеляційної інстанції. З однієї сторони до її підсудності належали справи по відгукам і протестам проти вироків окружних судів, а з іншої – в порядку осо-

близького судочинства вона розглядала справи про державні і службові злочини (Ч. II, ст. 22). Юрисдикція судової палати поширювалася на відповідний судовий округ, до складу якого входили округи окружних судів. Згідно з «Основними положеннями», вона була колегіальною установою (Ч. I, ст. 5) і складалася з департаментів у складі голови і членів. Останні призначалися імператором за поданням міністра юстиції. Розгляд справ у судовій палаті здійснювався в засіданнях кожного з департаментів за участі не менше ніж 3 членів.

Сенат за французьким зразком трансформувалася у верховний касаційний суд, уповноважений наглядати за охороною точної сили закону і однозначним його виконанням всіма судовими установами (Ч. I, ст. 4, 6). Для здійснення судових функцій створювалися касаційні департаменти, кожен з яких завдував окремими предметами судового відомства. До їх складу входили особливий Перпозасідаючий і сенатори, які призначалися імператором. До підсудності касаційних департаментів належали: 1) справи по скаргам і протестам про явне порушення прямого змісту закону під час постановлення остаточних вироків; 2) прохання і подання про перегляд за нововиявленими обставинами вироків, які вступили в законну силу; 3) розгляд справ про службові злочини і проступки по суті. Відтак, сенат ставав водночас і судом першої інстанції і касаційним судом, залишаючись при цьому вищим органом виконавчої влади в Російській імперії. Ці умови вказують на часткову реалізацію принципу незалежності судової влади.

Таким чином, в «Основных положениях» за англійським зразком запропоновано поділ судової системи на мирову і загальну, наділених особливою організацією і незалежною юрисдикцією. На думку професора Фойницького І. Я., члени комісії відокремлюючи відомство мирової юстиції, прагнули підкреслити авторитет судових місць для розгляду справ меншої важливості. Водночас було забезпечено єдність всіх ланок судової системи, запровадженням єдиного касаційного суду [13, с. 326].

Однак в «Основных положениях» нічого не згадано про особливі судові установи, якими були комерційний суд і ремеслені управи, духовні і військові суди. Вони надавали елемент спеціалізації судової системи Російської імперії, проте були виведені за предмет судової реформи.

В «Основных положениях» послідовно реалізовано принцип забезпечення права на перегляд судового рішення або, як його називали сучасники судової реформи, – «принцип двох інстанцій» [1, с. 327]. Він полягав у тому, що справи могли бути розглянуті двічі: судом нижчим (першої інстанції), а якщо виникала потреба в одній зі сторін чи прокурора, – вищим (другої інстанції) [1, с. 200-201]. Він простежувався в організації як мирових установ (мировий судія – мировий з'їзд), так і в загальних судах – (окружний суд – судова палата).

Наслідкування європейських традицій «Основными положениями» проявилася у закріпленні демократичних принципів *гласності та усності* судочинства. Судове провадження у кримінальних та цивільних справах оголошено публічним. Воно проводилося в присутності сторін, обвинувачених, свідків і сторонніх осіб. Винятки з цього правила встановлювалися законом (Ч. I, ст. 60, Ч. II, ст. 7, Ч. III, ст. 5). Кожне судове рішення, постановлене публічно, могло бути опубліковано як самим судом, так і приватними особами в юридичному журналі. «Основные положения» дозволили також їх обговорення за умови збереження належної поваги до суду. Дотримання цього правила покладалося на прокурорів судових місць (Ч. I, ст. 62).

Запровадження усності судочинства було здійснено з метою скорочення строків провадження та забезпечення ефективного доказування сторонами. Вона проявлялася у наступному: 1) покази свідків, очевидців надавалися лише у словесній формі, 2) спілкування між судом і сторонами в судовому засіданні проходило усно.

«Основные положения» проголосили головною задачею цивільного судочинства *змагальний процес*. Вони визначили організацію цивільного процесу на засадах *змагальності* або переговорів сторін. У зв'язку з цим встановлено, що 1) суд приступав до розгляду справи лише після подання позову (Ч. III, ст. 32); 2) всі докази для розгляду справи збиралися сторонами (Ч. III, ст. 39); суд приймав до уваги докази подані сторонами, і перевіряв ті з них, які оскаржувалися іншою стороною (Ч. III, ст. 46); суд не присуджував позивачу більше, ніж він вимагав, та не виходив за межі позовних вимог (Ч. III, ст. 61); справа переходила з нижчої до вищої інстанції за скаргою сторін (Ч. III, ст. 67, 96).

Принцип змагальності у кримінальному процесі проявлявся в наступних положеннях. По-перше, обвинувальна влада відокремлювалася від судової (Ч. II, ст. 4, 5). На думку членів комісії, функції суду були несумісні з виявленням і переслідуванням злочинців. Таке втручання могло призвести до формування у суду одностороннього переконання про вину підсудного [13, с. 71–72]. Відтак ці функції було передано прокурорам. По-друге, прокурору як обвинувачу протиставлявся захисник підсудного. Для цього він надлявся правом брати участь у допитах і дебатах на суді (Ч. II, ст. 68). Його функції здійснював присяжний повнений за дорученням підсудного або за призначенням голови суду (Ч. I, ст. 75). По-третє, закріплювалася рівноправність сторін, яка полягала у праві кожної сторони надавати докази, та заперечувати доводи одного. По-четверте, теорія формальних доказів відмінялася. Суд виносив вирок лише за своїм внутрішнім переконанням на підставі сукупності обставин, виявлених під час слідства і суду (Ч. II, ст. 8). Проявом змагальності були дебати сторін. У них на рівних умовах брали участь з одного боку прокурор і постраждалий від злочину, а з іншого – підсудний або його захисник (Ч. II, ст. 69). У тому числі допускалося оскарження вироку підсудним, потерпілим від злочину і прокурорам на рівних засадах (Ч. II, ст. 95).

Поєднання змагального і обвинувального процесів обумовило утворення спільноти присяжних повнених. Вони забезпечували реалізацію сторонами *права на правову допомогу* як в цивільних, так і в кримінальних справах. Присяжними повненими могли бути записані особи, які досягли 25-річного віку, отримали юридичну освіту та прослужили в судовому відомстві не менше 5 років.

«Основные положения» запровадили *принцип участі народу у здійсненні правосуддя* на всіх рівнях судової системи у формі інститутів присяжних засідателів і станових представників. Присяжні засідателі і станові представники залучалися до судових присутствій окружних судів, судових палат і Сенату для розгляду в першій інстанції найбільш важливих кримінальних справ. Критерії розмежування підсудності між ними становили об'єкт злочину та міра покарання. Суд присяжних засідателів формувалася на засадах виборності і повної незалежності присяжних засідателів від коронних суддів для вирішення запитання про вину підсудного. У свою чергу, для суду зі становими представниками була характерна така особливість, як призначення представників від усіх станів російського суспільства (губернського предводителя дворянства, повітового предводителя дворянства, міського голови, волосного старшини) до складу судового присутствія для винесення остаточного вироку у справі спільно з професійними суддями.

Підсудність суду присяжних засідателів охоплювала справи про злочини, покарання які мали наслідком позбавлення всіх прав стану, всіх чи деяких особистих прав та привілеїв (Ч. I, ст. 78). Вердикт, винесений присяжними засідателями, був остаточним. Магістр кримінального права професор Рішельєвського ліцею Одеської губернії Богдановський, вважали, що словосполучення «присяжні засідателі» не відповідало обсягу повноважень присяжних засідателів. Останні були активним учасниками процесу,

тому, на їх думку, доречною була б форма – «присяжні судді» [4, с. 215].

Запровадження інституту станових представників було визнано доцільним з огляду на таке. По-перше, вважалося, що державні злочини більш важливі, небезпечні та складні. По-друге, був сумнів щодо правильності тлумачення законів присяжними засідателями, на підставі яких вирішувалося питання вини підсудного. По-третє, доцільним вважалося передати на розгляд суду присяжних засідателів справи про злочини, які були найбільш типовими для їх повсякденного життя [6, с. 118]. Станові представники

гарантували державі «правильне» судочинство, що позбавляло необхідності впровадження особливих судів, дії яких суспільством сприймалися б упереджено та без належної довіри [2, с. 264].

Судова реформа 1864 р. стала знаковою подією у суспільно-правовому житті Російської імперії. Вона спрямувала розвиток судової влади на якісно новий рівень, на засадах її незалежності, повноти та верховенства права. Цей вектор змін був обраний з врахуванням історичних національних традицій судочинства та європейського досвіду у галузі судочинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Васильковский Е. В. Учебник гражданского процесса. – Т. 1. – М.: Изд. бр. Башмаковых, 1913. – 691 с.
2. Джаншиев Г. Основы судебной реформы (к 25-летию нового суда) / Г. Джаншиев. – М.: Тип. М. П. Щепкина, 1891. – 387 с.
3. Дмитриев Ф. История судебных инстанций и гражданского апелляционного судопроизводства от судебного до учреждения о губерниях / Ф. Дмитриев. – М.: В Университетской типографии, 1859. – 580 с.
4. Замечания о развитии основных положений преобразования судебной части в России – Ч. 4. – СПб., 1863. – 435 с.
5. Колоколов Н. А. История судебной системы в России / Н. А. Колоколов. – М.: Закон и право, 2011. – 471 с.
6. Коротких М. Г. Самодержавие и судебная реформа 1864 года в России / М. Г. Коротких. – Воронеж.: Изд-во Гос. ун-та, 1989. – 185 с.
7. Обзор работ по преобразованию судебной части в России // Журнал министерства юстиции. – 1862. – Т. 14. Ч. 2. – Кн. 12. – Отд. 4. – С. 656-674.
8. Основные положения преобразования судебной части в России: высочайше утвержденные 29 сентября 1862 г. / Полное собрание законов Российской империи. – 1862. – № 38761.
9. План государственного преобразования графа М. М. Сперанского с приложением. – М.: Изд. «Русской мысли», 1905. – 359 с.
10. Середа О. В. Із історії впровадження суду присяжних в ході судової реформи 1864 року / О. В. Середа. – 2006. – № 33. – С. 156-165.
11. Сыромятников Б. И. Очерк истории суда в древней и новой России // Судебная реформа под ред. Давыдова Н. В. и Н.Н. Полянского. – М., 1915 – С. 16-180.
12. Судебные уставы 20 ноября 1864 г., с изложением разсуждений, на коихъ они основаны, изданные государственною канцелярию. – Ч. 3. – Вт. доп. Изд., СПб., 1867. – 567 с.
13. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. – Т. 1. – СПб.: Тип. М. Стасюлевича, 1896. – 594 с.

УДК 340.12

НОРМАТИВНІСТЬ ДОГМИ ПРАВА

NORMATIVITY OF DOGMA OF LAW

Сидоренко О.М.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
ВСП «Миколаївський інститут права»
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Ключовими характеристиками догми права, що зумовлюють її стабільність та стійкість, є нормативність, а гнучкість і плинність – ситуативність та релятивність. Традиційно догма права розглядається виключно в контексті нормативності. У статті сформуована та обґрунтована теза, що нормативність є однією із ключових характеристик догми права.

Ключові слова: догма права, норма права, правова реальність, нормативність, правотворчість, позитивне право, джерела права, санкціонування норм.

Ключевыми характеристиками догмы права, которые обуславливают ее стабильность и устойчивость, является нормативность, а гибкость и текучесть – ситуативность и релятивность. Традиционно догма права рассматривается исключительно в контексте нормативности. В статье сформулирована и обоснована точка зрения, что нормативность является одной из ключевых характеристик догмы права.

Ключевые слова: догма права, норма права, правовая реальность, нормативность, правотворчество, позитивное право, источники права, санкционирование норм права.

Normativity, situative and relativity are the key descriptions of dogma of law, that flexibility and fluidity predetermine its stability. Traditionally a dogma of law is examined exceptionally in the context of normativity. In the article formed and the grounded thesis, that normativity is one of key descriptions of dogma of law.

Key words: dogma of law, rule of law, legal reality, normativity, lawmaking (legislative), positive law, source of law, confirmation of rule of law.

Актуалізація догми права в правовій реальності вимагає аналізу тих її ключових характеристик, що зумовлюють її стабільність та стійкість, з одного боку, та гнучкість і плинність – з іншого.

Необхідність дослідження догми права виявляється у всій системі юриспруденції, у тому числі в філософії права та загальнотеоретичній юриспруденції. При цьому відчувається потреба у створенні системи категорій і понять, які слугували б методологічною основою при дослідженні питань догми права.

Дана проблема частково знайшла своє відображення у працях С. С. Алексєєва, Ж.-Л. Бержеля, Д. Д. Грімма, В. В. Дудченко, С. О. Муромцева, Ю. М. Оборотова,

М. М. Коркунова, А. Ф. Крижановського, В. С. Нерсесянца, Й. О. Покровського, Р. А. Ромашова, О. Е. Лейста, Р. О. Халфіна та інших відомих дореволюційних та вітчизняних правознавців.

Незважаючи на те, що проблематика догми права є, без перебільшення, фундаментальною як для теорії юриспруденції, так і для юридичної практики, на пострадянському просторі практично відсутні її спеціальні дослідження, що, безумовно, ще раз підкреслює необхідність переосмислення догматичної проблематики.

Метою даної статті є виявлення ключових характеристик догми права, зокрема її нормативності.